

נפגשנו ב- 24.10.14 לסיור מיוחד ולא נדוש. הפעם בנושא אדריכלות, הסיור בבית העמק עם פרדי כהנא פתח לכל הנוכחים זווית ראייה חדשה. סיכמה ליאורה ברוך (עם עריכה ותוספות של גדעון סגלי):

פרדי כהנא – נולד בצ'כוסלובקיה. הועבר כילד לאנגליה ב"קינדרטרנספורט". שם גדל ולמד אדריכלות. הצטרף לתנועת "הבונים", ובמסגרת זו עלה לארץ כאדריכל.

איך התפתח המוסד הזה – חדר האוכל – שהפך להיות סמל התנועה הקיבוצית לשוויון ... ?

הספור מתחיל באום ג'וני – קבוצת היפים הגיעה מרוסיה, התיישבה שם והכריזה על עצמה כקומונה יהודית, בכוונה לעבוד את הקרקע ולנהל בעצמם את חייהם. הם התקשרו עם **ארתור רופין** ואחרי מאבק לא קטן הוא אישר להם לעבור לחצר בדגניה שנבנתה ביוזמתו. שם הם התיישבו בקבוצה, 20-25 צעירים. זאת להבדיל מנסיון ההתיישבות שיתופית שונה, כקואופרטיב, שהיה במרחביה ועבר מספר נסיונות ושינויים עד שהתפרק מסיבות שונות ב 1918. במרחביה היו מנהלים שמונו על ידי **אופנהיימר** והעובדים עבדו תמורת כסף וחיו חיים קואופרטיביים אך לא שיתופיים ממש. -- אנשי דגניה אמרו שהם רוצים קרקע לעבד בשביל העם היהודי ושהם ינהלו אותה בעצמם. זה הוכח כיותר יעיל ממרחביה.

החצר בדגניה - היה חלק בו שוכנו בעלי החיים וחלק בו שכנו החברים. בנוסף מבנה ציבורי שבו אכלו, התדיינו ונפגשו. כמה שנים אחר כך הוקמה דגניה ב' והם פנו לאחד החברים באום ג'וני לתכנן להם את המקום. ובאמת מישהו תכנן תכנית עם ציר סימטרי בין החלק המשקי לחלק החברתי, אלא שהמטבח היה ממוקם בחלק של המשק וחדר האוכל בחלק של המגורים ... זו הפרדה מעניינת שיש לה נימה חברתית, אך זה תוקן במשך הזמן.

בהמשך היה גדוד העבודה – הם נדדו ממקום למקום ועבדו בעבודה עברית בכל מה שביקשו מהם. בנקודה מסוימת קמו אנשים ואמרו די לניידות, הם התיישבו במעין חרוד והמשיכו לעבוד באזורם. המחנה שהקימו אורגן לפלוגה ולקבוצה. אז החליטו להקים ישוב חדש בעמק יזרעאל בסגנון של דגניה. בשונה מדגניה הם חשבו על ישוב גדול יותר, פחות סלקטיבי שיעסוק לא רק בחקלאות. כך החלו עין חרוד ותל יוסף. ההתחלה הייתה בגבעת קומי. זו הייתה ראשיתו של הקיבוץ המאוחד.

ארתור רופין לא ידע מה לעשות עם זה כי הממסד הציוני לא אהב את הרעיון שנתפש בעיניהם כחריג. נהלל היה מושב של נחלות פרטיות משפחתיות – כך ראו את פתרון ההתיישבות בארץ. הקיבוץ היה מוזר וכנראה גם היווה סכנה פוליטית. **רופין** האמין באנשים וברעיון וזה אכן הוכח כיעיל, אבל הוא היה במבוכה.

בינתיים עמק יזרעאל היה במצב שהצריך תכנון התיישבותי, לכן **רופין** הביא את **ריכרד קאופמן** אדריכל מגרמניה. **קאופמן** הגיע בלי ידיעת השפה העברית. קאופמן היה יהודי גרמני שלמד אדריכלות והנדסה ומצא עבודה במשרד הגדול ביותר בגרמניה, שתיכנן את ה"פרבר המגוון" באנגליה. בסוף המאה ה-19 עלה רעיון שצריך לשנות את התפישה האורבנית הנוכחית שהופכת את החיים בעיר לגיהנום. היו שהציעו להעביר את בעלות הקרקע למי שיושב עליה וזה שבר את התפישה הבריטית לפיה קרקעות שייכות לאריסטוקרטיה. הצליחו להעביר חוק בפרלמנט להקמת עיר גנים – קונספט הוליסטי מהפכני. באותם שנים אנשי מעמד הביניים שגרו בערים רצו לצאת החוצה וקנו קרקעות מחוץ לעיר המסריחה. כך קמו ערים חדשות עם גנים ושטחים פתוחים. הגרמנים גם הם אימצו את הרעיון. **קאופמן** התמחה בתכנון "ערי גנים". **ארתור רופין** נתן ל**קאופמן** יד חופשית לתכנן שכונות כאלה (תלפיות בחיפה למשל), אך הוא התמסר לתכנית הקבוצה. הוא היה כל כך עסוק שהביא אדריכלית בשם **לוטה קון** לעזרה. מסתובבת סברה שטוענת שרוב הדברים המהפכניים שאנחנו מייחסים היום ל**ריכרד קאופמן** תוכננו למעשה על ידי **לוטה קון**. תחת ידיהם תוכננו קיבוצים ומושבים. גולת הכותרת היא **נהלל** שהפך להיות פרדיגמה (**פרדיגמה היא: מערכת של הנחות שמורכבת מניסיון שנצבר, תבניות, אמונות, דפוסים, פרשנות אישית ודרכי חשיבה, שכולם כמכלול משפיעים על תפיסת המציאות של האדם ועל הדרך שבה הוא רואה את העולם**). **קאופמן** למד מאנשי הקיבוץ את צרכיהם, אחד מהם היה חדר האוכל.

קאופמן קיבל מהמוסדות הוראות מפורשות לתכנן את הקיבוץ כך שאפשר יהיה להפוך אותם למושבים! כל בית נרשם כחלקה ... לכן לא רצו להשקיע כסף בחדר אוכל ל- 500 איש. אך **קאופמן** דווקא אהב את

רעיון הקיבוץ ושירטט את הקיבוץ כמכלול מרחבי. הוא תכנן את שני המרכזים – תל יוסף ועין חרוד, ולמעלה על גבעת קומי – מרכז חברתי תרבותי אזורי. בתווך ביניהם בעמק ליד צומת הדרכים הוא תכנן מרכז מנהלי. זוהי התכנית הראשונה בארץ למרחב סוציאליסטי שאינו עיר ואינו כפר. בשנת 1925 אחרי **שעין חרוד** עברה מגבעת קומי לישוב במקומו הנוכחי נקרא **קאופמן** לתכנן חדר אוכל. אנשי עין חרוד ביקשו חדר אוכל עגול, כי זו חברה שיתופית והעיגול מסמל את היחד והשוויון. מכיוון שכבר היה ציבור גדול בעין חרוד, המבנה היה צריך להכיל 1000 איש. בסוף התפשרו על 500 איש. התכנון היה קומת מטבח, מעליה קומת חדר אוכל, אולם ציבורי נפרד לאספות וקונצרטים מעל חדר האוכל ובצמוד אליו ספריה. בקומת הכניסה היו גם חדרים למזכירות, הנהלת חשבונות וחדר ישיבות, מאפייה ומכבסה. אפשר גם לסכם את התכנית כך: כל העבודות ה"מלוכלכות" לנשים בקומת הקרקע. אולם למפגשים וחברה בקומת הביניים ותרבות למעלה.

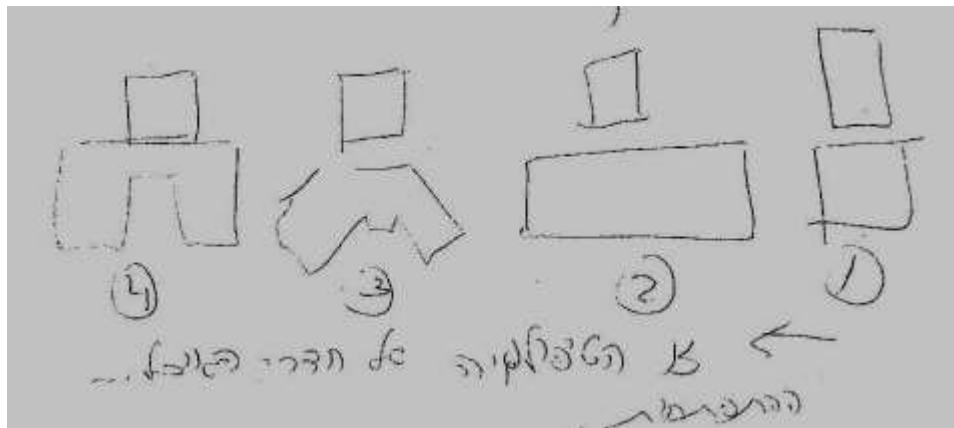
קאופמן ניגש לתכנן את חדר האוכל הראשון הגדול בסגנון הניאוקלאסי, אותו למד בגרמניה. סימטרי כמו "בית מקדש". אנשי **עין חרוד** התנגדו בטענה שזו בורגנות. הם רצו משהו חדש שיסמל את החיים החדשים בארץ. בירושלים אמרו לו שהתכנית יקרה מדי, ושעליו לתכנן בניין פשוט זול. כך הוא עשה ... חדר האוכל שנבנה הפך למיתוס. מיתוס של באוהאוס - אך זה לא באוהאוס ולא שייך לסגנון. זה מה שיצא במינימום תקציב שהקבוצה הייתה מוכנה לשלם. (זו אמירה שוברת מיתוס!). האדריכלות בבניין הזה בנאלית ביותר ודרך זה קאופמן עשה מירקם אדריכלי מהפכני עולמי שהתחיל בארץ. השילוב של עמק יזרעאל, ישוב שונה ואדריכלות כזו זה ביטוי חדש ומהפכני – הדשא ... וברקע הגלבוע – סוציאליזם. כמה שנים אחר כך האדריכל **שמואל ביקלס** (המשכן בעין חרוד, מוזאון לזכר השואה והגבורה **בלוחמי הגטאות**) שגר בתל יוסף ובבית השיטה תכנן את התוספת לחדר האוכל בעין חרוד. בשנת 1926 הוא קיבל את תכנון המטבח וחדר האוכל **בגבע**. בהוראת המוסדות הוא בנה 3 אלמנטים – חדר אוכל, מטבח, מאפייה. בשנת 1928 הוא בנה בגניגר מבנה דומה לזה של גבע. המבנה עומד שם עד היום – מוזנח.

ליד קאופמן ה"ממסדי" היו עוד כמה אדריכלים. בולט בהם – **לאופולד קרקואר** – שעבד בגלל קשרים שהיו לו עם בית אלפא. לדעת פרדי הוא היה האדריכל האמיתי של ההתיישבות העובדת – באותה תקופה הוא הכניס את הרוח האדריכלית – כמעט כל הבניינים שלו הם מיוחדים, מעבר לכל התפישות המתקדמות של קאופמן. הוא ייסד את האדריכלות של הקיבוץ. הבניין הראשון שלו היה בדגניה א' – בניין שעומד גם כיום. שמור אך כבר לא משמש כחדר אוכל. (גם מוזאון בית אושישקין **בדן**). חדר האוכל **בבית אלפא** תוכנן על ידי **קרקואר** בסגנון אחר מקאופמן. כך גם בחדר האוכל **בתל יוסף**, שלדעת פרדי זה הבניין היפה והחשוב ביותר באותה תקופה – הביטוי האדריכלי כאן מורכב מהרבה רעיונות.

חפציבה ומרחביה – קאופמן בנה חדרי אוכל בדגם שאושר על ידי הסוכנות. באחד הישובים יש לבניין גג רעפים ובשני אין (סגנון באוהאוס). אז זה היה ויכוח גדול: אם אנחנו כפר, האם צריך גג רעפים? ואם אנחנו חברה מודרנית אולי לא צריך גג רעפים, אולי רק גג שטוח? השאלה הגיעה לשיא **בגבע**. הם פנו לאדריכל **אריה שרון** (שהיה בגן שמואל ועזב ללמוד אצל הנס מאייר בגרמניה, חזר לארץ ותכנן הרבה מבני באוהאוס בתל אביב ביחד עם **זאב רכטר** ו**דב כרמי**). בשנת 1949 הוא החל לתכנן תכנית אב למדינת ישראל כבקשת בן-גוריון. תכנן גם את בילינסון וסורוקה). **שרון** בנה חדר אוכל נוסף **בגבעת השלושה**. זה האחרון היה מבוסס על תזה של פילוסופיה של מסות.

בקיבוץ הארצי היה פעיל מאד האדריכל **שמואל מסטצ'קין**, גם הוא מבוני "תל-אביב הלבנה" בסגנון הבאוהאוס (גם הוא מבוגרי דסאו בגרמניה). הוא תכנן את חדרי האוכל הקיבוציים עם שני אגפים וחצר פנימית – זה שמר על אינטימיות ובחגים אפשר היה לפתוח את הדלתות. אלמנט נוסף היה גג זז שלאפשר היה לפרוש אותו מעל הרחבה. בשנות החמישים **ברמת יוחנן** "שברו" את התפישה הזאת ושברו את הסימטריה בהוספת אגף שלישי ("צורה של 'מכנסיים'").

בצר סירני – בשנות השמונים נבנה חדר אוכל ענק. חדר האוכל הגיע למגלומניה בקיבוצים שנעשו עשירים מאד. הם לקחו את רעיון חדר האוכל לקיצוניות גדולה. לטעמו של פרדי חדר האוכל ב**בצר סירני** הוא אחד הבניינים האלימים ביותר שהוא מכיר. החלל הענק שבו יכול להיות מחולק על ידי מחיצות שזורדות מהתקרה לחללים קטנים יותר. היום המבנה עומד ריק וחסר תכלית.

בין כל אלה שימש בקיבוצים רבים כחדר אוכל "הצריף הגרמני". וכך היה: בתקופת "השילומים" בשנת 1952, כאשר לא היה מספיק כסף כדי לבנות חדרי אוכל, יצאה משלחת לגרמניה. גרמניה הייתה מוכנה לתת 30 מבנים לחדרי אוכל במקום כסף. העסקה אושרה על ידי בן-גוריון. הצריפים הגיעו ארוזים עד הבורג האחרון.

אחרי שבנו את הצריפים התברר שאי אפשר למקם בהם את השולחנות לפי המתכונת הקיבוצית. חשבו והגיעו לפתרון מדהים – להרחיב את חדר האוכל מ- 8 מטר גרמניים ל- 11 מטר ישראליים, זאת על ידי פתיחת רווח בגג, הזזת קורות הגג והוספת תקרה ברווח שנפתח.

כפר הנשיא, אפיקים, נצר סירני – "המרכז" – רעיון חדש לכל המערך החברתי בקיבוץ – לרכז את כל המוסדות במרכז אחד – ליד חדר האוכל יש ספרייה, מועדון וכל שאר הצרכים. חדר אוכל ומטבח בשירות עצמי – כל אחד יושב איפה שהוא רוצה ולוקח מה שהוא רוצה (עגלות השרות העצמי תוכננו בעין חרוד). כך נפסקה חלוקת האוכל בעגלות שעברו משולחן אחד לשני. עד אז האתוס של היחד והרוח של חדר האוכל היה שישבו ביחד, עמדו ביחד בתור עד שיתפנה מקום. כך, אם לא רצית לשבת ליד מישהו, אז ויתרת על התור. על השולחן היה עמד ה"כלבוניק". המרק היה על השולחן ויתר המנות חולקו עם העגלה שעברה בין השולחנות.

געתון ובית העמק – שתי גישות שונות. **געתון** – חדר האוכל הפך להיות אחד מחדרי האוכל הייצוגיים של השומר הצעיר. פרי תוצאה של חשיבה אדריכלית פוליטית – שילוב של בטון חשוף עם עבודה אמנותית של שמוליק כץ – עיטור של עלים, חיטה ופירות. בקיבוץ הארצי היה נהוג ש- 3-4% מהתקציב הולכים לאמנות. בגעתון זו דוגמא לכך, דוגמא בבניין מרכזי של חברה סוציאליסטית. **בית העמק** – פרדי בא מרקע אחר שאמר שבבנינים צריכים להגיד משהו – להיות ידידותיים, שנעים להיכנס אליהם. שיש בהם דרוג לכנסים שבאים מהקיבוץ שמסביב לתוך הבניין. מרכז כלשהו ממנו עוברים לחלל חיצוני, משם לטרקלין וממנו לחדר האוכל. אלו הם שתי גישות שונות.

גורמים ששינו את חדרי האוכל בקיבוצים:

1. **לינה משפחתית** – היה צורך להגדיל את הדירה, להוסיף מטבחון. לתת לילדים אוכל בבית ההורים. ארוחת ארבע שהפכה לארוחת ערב. הבית ריכז יותר את צרכי האוכל מחדר האוכל.
2. **מעבר לבית ספר אזורי** – הילדים לא בבית הילדים.
3. **הפרטה** – יצרה הפרדה בין המשק לקהילה. חלוקת שטחים ציבוריים לפי השיוך – פרצלציה של שטחי הבתים. כסף פרטי שהביא לרכישת מכוניות שגרם לשינוי התכנון הפנימי. שכונות קהילתיות ששינו את פני הקיבוץ. חדר האוכל יצא משימוש. לקיבוצים לא היה מימון להחזיק את חדר האוכל

היקר ובנוסף החברים העדיפו לאכול בבית. הקיבוץ הפך להיות דומה יותר לקיבוץ מתחדש וישוב קהילתי. (בית העמק בחר להפוך למושב וחדר האוכל הפסיק להיות מקום לחיי השיתוף הקיבוצי השוויוני.

מה לשמר? ייחודיות אדריכלית, נוסטלגיה, ייחוד נופי, ערך היסטורי. בתל-יוסף עומד המבנה כבר 16 שנה ריק ונעול. בעין המפרץ הפכו את המבנה לפי צרכים חדשים למשהו אחר. פרדי חושב שיש חשיבות לתיעוד של התהליך. תיעוד כזה אפשר למצוא בארכיון של יד טבנקין. האם זה הסוף של חדרי האוכל? בבית העמק יש קבלן שמנהל את חדר האוכל ונותן את השרות. המקום מהווה מפגש, אכילה משותפת. גם חגים וקבלות שבת. עדיין יש כ-40 קיבוצים בהם חדר האוכל עוד פעיל. בגעתון הפכו את חדר האוכל לאולם ריקוד. משמרים את המבנה. את "חדר האוכל" אי אפשר לשמר.

חדר האוכל בבית העמק – חדר האוכל בנוי בשתי קומות, זה התאפשר בגלל השיפוע הקיים. בקומה התחתונה נמצאים מרכז המשק, מקלט, מזכירות, הנהלה, כלבו, מחסנים של המטבח. יש גם שטח פתוח שמשמש כמה פעמים בשנה: ביום העצמאות יש כאן מפקד וריקודים, ובתקופת המסיק הנערים עושים כאן את הברור של הזיתים. פרדי הרחיב גם על הוויכוח שהיה לגבי צורת מיקום השולחנות. סוגיה שעמדה במוקד בין בית העמק שרצתה שולחנות של 4 סועדים לבין רמת יוחנן הקיבוץ המאמץ שהכריח אותם לשולחות של 8 סועדים. ועוד, חשיבה מרובה על מיקום השירותים, גם כאן היה ויכוח עם רמת יוחנן המאמצת. ויכוחים אין סופיים היו על כל דבר. אפילו על מיקום השוקת לניקוי נעליים בכניסה.

בית התרבות – זהו הבניין הראשון של פרדי בארץ. בשנת 1954 פרדי הגיע לקיבוץ וקיבל את העבודה הראשונה – לתכנן את בית התרבות – מקום קריאה, מדפים, פטיפון, תקליטים ומקומות ישיבה. פרדי הציע להכניס שירותים ודלפק קטן לקפה ותה. גם כאן הייתה התנגדות של רמת יוחנן, אבל כאן לא התחשבו בהם, וזה הפך להיות המועדון הראשון בתנועה הקיבוצית שהיו בו שירותים ו"בר". המקום הפך ל"מועדון לחבר" – מוסד נוסף שתפס חזק בהווה הקיבוצית וגם ראוי להתייחסות. האספות הועברו אליו מחדר האוכל. בהמשך הפך המקום לספרייה. באתר של ה"נקבה" מופיעה תמונה של בית התרבות!! שנים עברו עד שפרדי הבין שזה בגלל שבבנין שולבו אבנים מהכפר שהיה במקום עד 1948 – כוונת.

בית הכנסת – בשנות השבעים נסע ציון (בחור תימני שהתעסק עם רדיו והיה לו אופנוע) לטיול באירופה. לילה גשום אחד הוא נכנס ללון בבית בכפר מרקנהוף. הוא סיפר לבעלי הבית שהוא מישראל, והם סיפרו לו שלפני המלחמה היו כאן יהודים ונגריה, וחלק מהציוד עדיין נמצא בעליית הגג. בהמשך דרכו הגיע ציון לאנגליה להורים של רפי פרנקל. אבא של רפי שמע את הסיפור של ציון וכמעט התמוטט. מסתבר שהוא היה בהכשרה באותו בית והיה שם גם בית כנסת. אבא של רפי נסע לגרמניה. בין כל הציוד שנשאר בעליית הגג הוא מצא גם שלושה עמודים שהיו שייכים לארון הקודש בבית הכנסת. אלו הובאו לבית העמק. בבית העמק נבנה בית כנסת וארון קודש בו שולבו שלושת העמודים מגרמניה. בית הכנסת נקרא על שם הכשרת מרקנהוף. זהו בית כנסת חילוני ויש בו גם חדר עיון. כל מחזור בר-מצווה משאיר כאן פריט

אומנות. כדי לפתוח את המקום היו צריכים אישור משלושה רבנים, כאלו הובאו מקיבוץ לביא. בחנוכת הבית נכחו הרב קלר ואשתו.

בבית העמק יש 220 חברי אגודה – הסיבה למספר הזה הוא שהם קיבוץ של 220 נחלות. הם החליטו להפוך למושב ובמקום להיכנס לתהליך של שיוך דירות, כל משפחה מקבלת 400 מ"ר + 1.1 דונם במקום אחר שם אפשר יהיה לבנות 2 יחידות דיור ולהוריש לבנים. השטחים המשותפים יישארו משותפים ל- 25 שנים ואז יוחלט מה לעשות איתם בהמשך.

זמירה הוסיפה על **כוויכאת** – במבצע בן עמי ברחו אנשי הכפר, כנראה בגלל השמועות שהיהודים רוצחים את כולם. חלקם הגדול ברח ללבנון, חלקם נשארו או חזרו וקנו שטחים באבו סנאן (כמו אנשי עמקא). הכפר נקרא גם "קוקה לה בלאנש" = הזר הלבן – בגלל המחשופים הלבנים של הקירטון. תושבי הכפר בעבר קוראים לו גם בלדנא.

תודה לפרדי כהנא שפתח נושא שאנחנו לא חשופים אליו בצורה מרתקת. תודה למנחם שקישר. ותודה לליאורה שרשמה.

קישורים לקטעי וידאו שארז צילם והעלה לרשת:

<http://youtu.be/BOeGwhcLWL8>

http://youtu.be/wJnBSNp9y_Q